

РЕЗЮМЕ

„ПРИНЦЪТ НА ФИЛИПОПОЛ“:

НЕПОЗНАТИЯТ ДЕСПОТ АЛЕКСИЙ СЛАВ

В СВЕТЛИНАТА НА НОВИ ИЗВОРИ И ОТКРИТИЯ

Калин Йорданов Кирилов

Йорданов, К. „Принцът на Филипопол“: непознатият деспот Алексей Слав в светлината на нови извори и открития. София, 2022 г., издателство „Wunderkammer“, 324 с., твърда корица, ISBN: 978-619-92254-0-0, ISBN: 978-619-7179-29-3.

Както обикновено, когато се срещаме с българската средновековна история, пред нас изникват множество неизвестни и повече въпроси, отколкото отговори. Настоящата монография е опит тъкмо за осветяването на неизвестните страни на една иначе сравнително добре позната историческа личност от българския и балканския XIII в. през призмата на някои нови исторически извори, археологически открития и предизвикателни историографски хипотези. Пътешествие в един забравен свят, което разкрива нови, неочаквани и куриозни перспективи към историята на деспот Алексей Слав и връзките и отношенията му със самостоятелното владение на Иванко-Алексий и с латинското Филипополско дукство. Едно мащабно интердисциплинарно изследване, свързано с историята на този изтъкнат български благородник от фамилията на Асеневици, с проследяването на неговата поява на историческата сцена, с отношенията му с Константинополската латинска империя, Българското царство и неовизантийската държава в Епир, с църковната му политика и намесата му в борбата за византийското наследство, с генеалогията, родословието и хералдиката на този забележителен самостоятелен български владетел и франкски васал от началото на XIII в., както и с генезиса, границите и гибелта на неговото обширно автономно териториално княжество, обхващащо земите на Родопите, Филипополската област и Източна Македония и заемащо централно и стратегически важно място на географската и политическата карта на Балканите в тази динамична епоха. Монографията е създадена като част от едно по-мащабно изследване, посветено на латинското Филипополско дукство – една мимолетна балканска кръстоносна сеньория, формирана в Северозападна Тракия и по северните склонове на Централните Родопи като резултат от Четвъртия кръстоносен поход.

Настоящото интердисциплинарно изследване е основано върху привличането, проучването, анализа и интерпретацията на нови документални и наративни писмени извори, на слабо познати епиграфски паметници и популярни иконографски източници, както и върху резултатите от някои нови археологически проучвания и открития и свързаните с тях стратиграфски, антропологични и генетични анализи, експертизи и заключения, но също и върху ревизията на някои утвърдени историографски постановки на базата на нов подход към познатите извори чрез подробен лингвистичен разбор. По такъв начин настоящото проучване си поставя за цел да хвърли нова светлина върху личността на деспот Алексей Слав, както и върху процесите, довели до формирането на автономното му княжество и неговата църква, върху въпроса за инвеститурите, довели до легитимацията му като законен владетел и превръщането му във васал и зет на латинския император Анри дьо Ено, върху проблема за рицарската му инициация, родовия му герб и интегрирането му в средите на висшата франкска феодална аристокрация на Балканите. Но също така и върху събитията и обстоятелствата, довели до откъсването му от орбитата на Константинополската латинска империя, политическата му преориентация към неовизантийската Епирска държава на Теодор Комнин и фаталния му сблъсък с българския цар Йоан Асен II, както и до собствената му гибел и края на неговото княжество. Не на последно място, сред задачите, които си поставя това проучване, е и ревизията и осветляването на проблемите, свързани с генеалогията и родословието на този забележителен средновековен самостоятелен български владетел, както и на въпроса за неговите преки предци и потомци.

Резултатът от това изследване е един любопитен, интригуващ, смел, но и предизвикателен разказ за началото и ранните стадии на сепаратизма и регионализма, белязали историята и развитието на балкано-византийските общества чак до времето на османската инвазия в Европейския югоизток. Разказ за раждането и залеза на регионални княжества и империи, за срещата и сблъсъка на българите и ромеите с латинското рицарство и духовенство, за яростната борба за византийското наследство и църковната собственост между светските франкски, гръцки и български магнати и висшия латински клир, за експанзията и домогванията на Римската църква в Романия и отстояването на Православието, за взаимното опознаване на „другия“ на Балканите по това време, за влиянието и проникването на западноевропейските феодални традиции, рицарската символика и куртоазната култура в средите на балкано-византийските васали на Константинополската латинска империя и за мимолетния досег на готическата естетика

и културна мода до света на българина от XIII в. Поглед към възстановяването на българската държавност от перспективата на една могъща, амбициозна и прагматична благородническа фамилия, свързана чрез кръвно родство с управляващата в Търновград династия на Асеневци, но и съперничаща си с нея за българската корона. Разказ за създаването на една паралелна българска държава върху освободените от властта на ромеите територии на Северозападна Тракия, Родопите и Източна Македония като резултат от отцепването на Иванко-Алексий от Византийската империя и държавотворните усилия и легитимистки стратегии на неговия наследник и приемник деспот Алексий Слав, както и за зараждането на една нова династия, установила за близо четири десетилетия автономната си власт над тези компактно населени с предимно българско, но и гръцко население земи, водеща началото си от една сребрена линия на фамилията на Асеневци и съперничаща си с нейния основен клон в Търновград. Разказ за една средновековна българска „игра на тронове“, за дългата история на една тлееща родова вражда и една кървава фамилна вендета, белязали живота и управлението на няколко поколения Асеневци и прокарали дълбок разлом между два сребрени клона на тази могъща балканска фамилия. Историята на непознатия деспот Алексий Слав и опит за осветляването и разгадаването на някои частично и бегло засегнати, затъмнени, премълчани или пропуснати страни от неговата биография и историята на неговата фамилия в средновековните наративни, документални, епистоларни, епиграфски и иконографски паметници. Опит за разплитането на няколко знакови политически убийства, извършени преди 800 години, за разкриването на един родов герб и за разгадаването на енигмата на личността зад един мълчалив ктиторски портрет. Разказ за суровата красота на един забравен, но очарователен посвоему свят през призмата на нови и любопитни исторически извори, вълнуващи археологически открития и предизвикателни историографски хипотези.

Отправна точка за настоящото изследване бе откриването на два неизвестни досега в българската историография исторически документа от канцеларията на папа Хонорий III. Те се оказаха несъмнено важен и ценен извор за българо-латинските отношения от първата четвърт на XIII в., както и за отношенията между светските феодали и клира в Латинска Романия в контекста на борбата за византийското наследство и църковната собственост по това време. Извор, който хвърля нова светлина върху историята на Филипополското дукство и неговите владетели, но също и върху миналото на региона на Северозападна Тракия, Родопите и Югоизточна Македония. Подробният

анализ на тези новооткрити източници осветлява един от най-интересните и преломни периоди от политическата дейност на деспот Алексей Слав, разкривайки неизвестния му досега сблъсък с интересите на Римската църква и нейната експанзия в Югоизточна Македония и Югозападните Родопи, както и конкретните обстоятелства, довели до откъсването му от орбитата на Латинската империя, на която той продължително време бил лоялен васал, до политическата му преориентация като съюзник на епирския владетел Теодор Комнин, напускането на Цепена и окончателното превръщане на Мелник в нова столица на неговото автономно княжество, като същевременно попълва някои любопитни празнини в биографията му. Сравнителният анализ на информацията от тези новооткрити документи и от вече познатите наративни източници представя Алексей Слав не само като владетел на Родопите и Източна Македония, но също и като легитимен господар на Филипополската област под латински сюзеренитет, която получил чрез феодалната си инвестиция като васал и зет на константинополския император Анри дьо Ено. Изглежда че като такъв той управлявал обширното си трисъставно автономно териториално владение с титлата „принц на Филипопол“, с която се появява и в папската кореспонденция от този период във връзка със знаковото политическо убийство на латинския архиепископ на Филипи. Тези важни изводи за пръв път разкриват деспот Алексей Слав като приемник на Иванко-Алексий и на Рение дьо Три и като предшественик на Жерар дьо Стрьом във властта над Филипополската област. Това означава, че на практика между 1208 г. и 1218 г. Алексей Слав е бил вторият легитимен владетел на латинското Филипополско дукство. Любопитен и непознат до този момент факт, който хвърля нова светлина върху историята, спецификата и характера на франгократията в Северозападна Тракия и несъмнено налага ревизия на досегашните историографски представи относно историята, хронологията и списъка на владетелите на тази мимолетна кръстоносна сеньория на Балканите, създадена вследствие на Четвъртия кръстоносен поход, както и относно нейната географски, исторически и политически детерминирана и неизбежна свързаност с Родопската област.

Важните изводи, свързани с анализа и интерпретацията на тези нови изворови свидетелства, поставят на свой ред резонния въпрос за генеалогията на деспот Алексей Слав и генезиса на неговото автономно княжество, както и за връзките и отношенията му с Иванко-Алексий и неговото самостоятелно владение. Интердисциплинарният подход в разглеждането на този съществен въпрос хвърля нова светлина върху проблема за произхода, родословието, историята и дори кончината и потомството на този забележителен автономен български владетел, както и върху темата за сблъсъка му с

българския цар Йоан Асен II и края на неговата държава. Събирането на множество и разнообразни като характер доказателства отвеждат към един и същ убедителен извод за пряката кръвнородствена връзка между Иванко-Алексий и Алексий Слав като баща и (незаконен) син, и очертават по такъв начин генеалогията на деспота и процесите, свързани с генезиса и гибелта на неговото княжество. Всичко това може да означава единствено, че макар и хипотетична и предизвикателна, посоката на това изследване е валидна и вярна, както и че тезите, които защитава, кореспондират с историческата действителност, която по една или друга причина е била премълчана или е останала отразена само частично, бегло и косвено в наративните свидетелства от епохата.

Просопографската, генеалогичната и геополитическата картина, която разкриват заключенията от това изследване, е по-различна от традиционната историографска представа за произхода, родословието, историята и кончината на деспот Алексий Слав и края на неговото княжество. Направените изводи също така хвърлят нова светлина върху процесите, събитията и личностите, свързани с преломните и динамични времена на задълбочаваща се политическа криза, проявяваща се в ендемичната дезинтеграция и надигащите се сепаратизъм и регионализъм, обхванали Византийската империя в епохата на династията на Ангелите и довели до разпада ѝ под ударите на Четвъртия кръстоносен поход и последвалото латинско, неовизантийско и българско *renovatio imperii*. Същевременно те очертават и процеса на формиране на една нова и паралелна на Търновското царство българска държава, създадена върху освободените територии на Филипополската област, Родопите и Източна Македония като резултат от отцепването на Иванко-Алексий от Византийската империя и държавотворните усилия и легитимистки стратегии на неговия наследник и приемник деспот Алексий Слав, както и на зараждането на една нова балканска династия, установила автономната си власт над тези компактно населени с предимно българско, но и гръцко население земи, водеща началото си от една съребрена линия на фамилията на Асеневци и съперничаща си с нейния основен клон в Търновград, но и сродила се с византийските и латинските императорски фамилии в Константинопол, Солун и Арта. Позволяваме си да наречем този род на самостоятелни български владетели *династията на Алексиевци*.

Непокорният дух на този български благороднически род и неговата династия и стремежът към свобода и независимост на българите от подчинените му земи били съхранени и продължавали да виреят и след гибелта на Иванко-Алексий и завоюването на неговото владение от войските на византийския император Алексий III Ангел. Само

четири години след неговото изчезване от историческата сцена, в контекста на бурните и преломни събития, довели до рухването на Византия и появата на Латинската империя, в писмените извори косвено започва да се забелязва появата на силуета на един нов политически субект в Родопската област, който ще влезе в прякото ползрение на съвременните летописци чак през лятото на 1208 г., когато неговата власт и приемственост над тези територии ще бъдат легитимирани чрез подновяването на отношенията и връзките с Константинополската империя посредством васалитета и сродяването му с втория латински император Анри дьо Ено. Географски детерминираното средишно положение на държавата на Алексей Слав на Балканския п-в, чиито граници скоро се припокрили с тези на старото Иванково владение, обуславяло и далновидното, гъвкаво, прагматично и понякога опортюнистично политическо поведение на деспота, изразяващо се в постоянно лавиране между големите политически сили и фактори на Балканите по това време и запазване на баланс между Константинопол, Търново, Солун и Арта, без да се обвързва докрай с нито една от тези страни. То следвало заложения още от Иванко-Алексий държавнически модел и осигурявало политическо дълголетие и стабилност на неговото княжество в една изключително бурна и динамична епоха. Същевременно, избягвайки бинарното разграничение и противопоставяне между „българи“ и „византийци“, в административните и църковните структури на своето автономно княжество Алексей Слав изграждал една своеобразна гранична идентичност, която била комбинация от двата елемента. Това важало и по отношение на формирането на едно почти независимо устройство и донякъде самостоятелна административна уредба на църковната организация в подвластните му земи, която, по всичко изглежда, че е била под прякото покровителство и влияние на този автономен владетел, без да бъде зависима от православната или латинската Константинополска патриаршия по това време. Същевременно като латински васал и зет деспот Слав бил умерено отворен към франкските културни влияния, идващи от Константинопол и Солун, без да бъде отявлен латинофил, за което пък свидетелства откритото му, остро противопоставяне срещу домогванията на Римската църква в архидиоцезите на Серес и Филипи в Югоизточна Македония и Югозападните Родопи и активното му участие в борбата за византийското църковно наследство и владения, разразила се с особена ревност между светските феодали и латинския клир в Романия по това време.

В крайна сметка обаче, изглежда, че тъкмо произходът на Алексей Слав, кръвнородствената му връзка, вражда и съперничество с Асеновата династия в Търновград, както и неизбежният политически избор на страна, пред който бил поставен във военния конфликт между неовизантийската Епирска държава и Българското царство през 1230 г., предопределили драматичната гибел на деспота и края на неговото автономно княжество, което след смъртта му било завладяно от неговия първи братовчед, цар Йоан Асен II. Тези събития означавали присъединяването на Родопската област и Източна Македония в пределите на Търновското царство, към което по един или друг начин се стремели още предшествениците на Йоан Асен II, българските царе Калоян и Борил. Същевременно те сложили край и на едно дълго съперничество между две паралелно и синхронно съществуващи български държави и управляващите ги династии в Българския север и Българския юг, родени вследствие на стремежите към освобождаване на тези стари български територии от властта на ромеите, откъсването им от Византийската империя и възстановяването на Българското царство. Това бил и драматичният край на една тлееща близо четири десетилетия родова кръвна вражда между два сребрени клона на фамилията на Асеновци, претендиращи за българската корона.

Новите археологически проучвания в Славовата столица преди десет години доведоха до разкриването на неговата фамилна гробница, което на свой ред повдигна съществения въпрос за обстоятелствата около гибелта на деспота и неговото княжество. Присъствието на хералдически сграфито керамичен съд с изображение на триъгълен рицарски щит с герб във франкски стил в разкритото наскоро фамилно ктиторско погребение при параклиса „Св. Троица“ на владетелския манастир „Св. Богородица Пантанаса“ в Мелник, идентифицирано като гробница на деспот Алексей Слав и неговото семейство, е забележително и също повдига редица важни въпроси. Многобройните аналози и паралели на подобни гербови изображения върху подглазурна хералдическа сграфито керамика, появила се през XIII в., в епохата на кръстоносните походи, в латинските владения из Близкия Изток, Източното Средиземноморие и на Балканите – в земите на Йерусалимското кралство, Антиохийския принципат, Кипърското кралство, Морейския (Ахейски) принципат, генуезките колонии по Йонийското крайбрежие на Мала Азия и владенията на Хохенщауфените и Анжуйците в Южна Италия, и станала особено популярна в Западна Европа през XIV-XVI в., не оставят място за съмнение в хералдическия характер на изображението върху сграфито

чашата от Мелник. Археологическият контекст на находката, използвана като инвентар в един от гробовете на фамилната ктиторска гробница, и още повече идентификацията на погребаните покойници със самия Алексей Слав и семейството му поставят и резонния въпрос за символиката, произхода и връзката на разглеждания „франкски“ родов герб с фамилията и владенията на същия деспот, който, изглежда, е първият и вероятно единствен български владетел от тази епоха, посветен в рицарство и сдобил се с личен, фамилен и сеньориален герб благодарение на инвеститурата си като васал и зет на латинския император в Константинопол. Във всеки случай наличието на хералдическа сграфито керамика в контактна зона като Мелник е изключително интересен факт, който поставя проблема за влиянието и проникването на западноевропейските феодални традиции, рицарската символика и куртоазната култура в двора на латинския васал деспот Алексей Слав и предлага нови перспективи към българо-франкските отношения през първата третина на XIII в.

Въпреки драматичната гибел на Иванко-Алексий и тази на деспот Алексей Слав и неговото семейство, както и края на политическия живот на тази българска династия и нейното автономно княжество в Родопите, Филипополската област и Източна Македония, които просъществували повече от три десетилетия, линията на фамилията на *Алексиевци*, изглежда, не била напълно прекъсната. Любопитни следи от живота и дейността на някои нейни изтъкнати наследници и потомци вероятно могат да бъдат открити през втората половина на XIII и първата половина на XIV в. в един от най-представителните и паметници на елитарното средновековно българско изкуство от този период – Боянската църква. Те се свързват с няколко генерации ктитори на този забележителен храм, в стилистиката на чиито изящни стенописи несъмнено се долавят някои интересни латински влияния и елементи от готическата естетика. Съществена в това отношение се явява и предложената за пръв път тук хипотеза за произхода и идентификацията на ктиторичната на Боянската църква севастократорица Десислава като предполагаема дъщеря от първия брак на деспот Алексей Слав с дъщерята на латинския император Анри дьо Ено, както и за родствената ѝ връзка с двама по-късни ктитори на същия храм от края на XIII и първата половина на XIV в., носещи характерните за династията на *Алексиевци* лични имена Иванко и Слав.

Без претенцията за изчерпателност и стремеж за налагането на така очертаната историческа картина като единствено възможната и обективна интерпретация на изворите свидетелства завършваме това изследване с ясното съзнание, че

изграждането на пълнокръвна престава за миналото е непосилна задача, но също така и с надеждата, че все пак настоящият опит ще има приносен характер за българската и балканската средновековна история и че ще провокира нови проучвания, които биха повдигнали булото на Лета и биха хвърлили още повече светлина върху историята на автономното княжество на деспот Алексей Слав и неговата личност, върху мимолетната епоха на съществуването на франкското Филипополско дукство и българо-латинските политически, църковни и културни взаимоотношения в периода на франгократията на Балканите, върху идентификацията на ктиторите на Боянската църква и тези на митрополитската църква „Св. Никола“ в Мелник, както и върху историята на сепаратизма и регионализма в Европейския югоизток през XII-XIV в.

Библиография (съкращения, извори и изследвания):

В приложените списъци на изворите и научната литература са посочени по-често цитираните издания: от изворите - 90 и от научната литература - 337.

Приложения:

Латинските текстове на писмата на папа Хонорий III от 11.08.1217 г. и 29.05.1218 г., 2 карти, 1 генеалогично табло и 24 страници с 57 цветни и 16 чернобели илюстрации с коментари към тях.

Именен и географски показалец

РЕЗЮМЕ

КРЪСТОНОСНИТЕ ПОХОДИ:

РЕЛИКВИ И ЧУДЕСА

(ПОКЛОННИЧЕСТВО, АВАНТЮРА И ЛОВ НА СВЕТИНИ В ОРИЕНТА
XI-XIII В.)

КАЛИН ЙОРДАНОВ КИРИЛОВ

Йорданов, К. Кръстоносните походи: реликви и чудеса (Поклонничество, авантюра и лов на реликви в Ориента XI-XIII в.). София, 2015 г., издателство „Изток-Запад“, 672 с., ISBN: 978-619-152-604-8 (мека корица), ISBN: 978-619-152-613-0 (твърда корица).

Монографията е посветена на проучването на определен аспект от кръстоносното/поклонническото движение и Латинския Ориент в периода на класическите кръстоносни походи (XI-XIII в.). То е организирано в увод, седем глави и заключение, към него е приложен и научен апарат, съдържащ изворите и литературата по засегнатите въпроси, както и илюстративни приложения. Неговата хронологическа рамка е разположена между епохата на „голямото време на поклонниците“ в навечерието на Първия кръстоносен поход и времето на рухването на последните франкски териториални владения в Сирия и Палестина в самия край на XIII в., когато на практика се формира и модела на взаимовръзката между пилигримското движение, свещената война, култа към реликвите и лова и трансфера на светини от Ориента в Запада, който продължил да се развива и в епохата на късното Средновековие.

Запознаването с изворите и научната литература по темата установи, че въпросът за култа към реликвите и лова на свещени съкровища в Източното Средиземноморие и пренасянето им в Западна Европа в епохата на класическите Кръстоносни походи (XI-XIII в.), който е неразделна част от историята на това движение, и който се превърна в обект на настоящото проучване, е значително слабо и на практика фрагментарно изследван от историците и антрополозите. Неособено големият изследователски интерес към темата, липсата на солидна световна и българска историографска традиция и отсъствието на едно цялостно и фундаментално изследване, както и ограниченият превод на средновековните извори, осветяващи проблема, провокираха настоящия опит за проучване, който поради тази причина бе заложен в голяма степен върху издирването, изследването, превода, анализа и съпоставката на оригиналните източници от епохата.

Предмет на това изследване са колкото свещените предмети и места и тяхната история в контекста на кръстоносното движение и контактите между Запада и Ориента в епохата на зрялото Средновековие, толкова и самите хора, активни участници и герои в събитията, чиято комплексна роля на поклонници, защитници, пазители, дарители, колекционери, ловци,

похитители и крадци на светини, ги прави не по-малко интересен обект на проучване от самите свещени съкровища.

Целта на проучването е да се опита да представи един по-цялостен и оригинален поглед върху темата за култа към свещените християнски съкровища и лова на реликви в епохата на класическите Кръстоносни походи и тяхната съществена комплексна функция, роля, място, значение и характер във военизираното поклонническо движение на латинския свят, във формирането и съществуването на франкските държави и общества в Ориента (Източното Средиземноморие и Балканите) и в отношенията между Изтока и Запада в този период, като същевременно разкрие още една любопитна страна от историята на "голямата авантюра Отвъд морето".

* * *

Култът към свещените християнски реликви имал важно значение, роля и място в историята на поклонническото движение, кръстоносните походи и Латинския Ориент в периода XI-XIII в. Проявленията на този феномен на средновековната култура обхващали една голяма част от цялостния живот на християнските и ислямски общества от Изтока и Запада по това време и засягали сферата на религията, идеологията, войната, мира, политиката, дипломацията, икономиката, търговията и изкуствата, както и културните връзки и конфесионалните отношения между тези два отделни свята. Кръстоносните походи на практика катализирали процесите, явленията и факторите, които формирали всеобхватния характер на този феномен. Самото поклонническо/кръстоносно движение било породено и подчинено в голяма степен на неговия тотален характер. Историята и съдбата на кръстоносните походи били тясно свързани с историята и съдбата на най-значимата за Християнството жива реликва, Светата земя и нейните скъпоценни светини. Освобождаването, защитата и поклонението пред Божи Гроб и свещените съкровища на Сирия и Палестина били в основата на кръстоносната идеология на латинския Запад и се превърнали в мотив, задача, цел и обет на новото въоръжено поклонническо движение, което дори приело като свой свещен символ и емблема една от най-скъпоценните реликви на Християнството – Честния Кръст на Господните Страсти. Отчаяният зов за помощ на християните от Изтока, който в края на XI в. се превърнал в претекст за организирането и потеглянето на Първия кръстоносен поход, експлоатирал мотива за ислямската заплаха, загубата на Константинопол, Светата земя и Божи Гроб и оскверняването и поругаването на безценните християнски светини от иноверците, който на свой ред бил подет от кръстоносната пропаганда. Той се превърнал в успешен модел при провокирането и организирането на всички следващи поклоннически експедиции през XII и XIII в. Реликвите имали важно значение и роля в процеса на подготовката на начинанията: от набирането и осигуряването на средства и финансирането на походите до церемониите по вземането на кръста, полагането на кръстоносните клетви и обети

и самата духовна подготовка на пилигримите. Светините придружавали кръстоносците в пътя им от Европа към Ориента, те ги водили в битка и били тяхно упование в премеждията и изпитанията из Светите земи, където изиграли важна роля в оцеляването на самите експедиции и в създаването на латинските колонии в Изтока. Откриването, присвояването и загубата им белязали най-съществените епизоди от историята на кръстоносните походи и Латинския Ориент, те били символ на триумфа и на провала на кръстоносците, на раждането и създанието, и на разрушението и гибелта на франкските държави в Сирия, Палестина и Романия. Те играели съществена роля в идеологията, политиката, дипломатията, войната, икономиката, религията и изкуствата на създадените в следствие на кръстоносните походи латински държави в Ориента и били важен елемент от политическия, литургичния, социалния, икономическия и културния живот на франкските общества в Леванта, чието съществуване зависело в голяма степен от поклонничеството към Светите земи, което се основавало изключително на култа към свещените реликви. Понякога светините били превръщани в опасен политически инструмент и дори залог за решаването на съдбата на Светите земи и франкското присъствие в Източното Средиземноморие. Падането на Йерусалим и загубата на Божи Гроб и Честния Кръст, заедно с голяма част от Светите земи и техните многобройни светини и реликви през 1187 г. преобразили съществено Латинския Ориент, чието съществуване зависело в голяма степен от християнското поклонничество. Отливът на пилигримското движение от Сирия и Палестина след Третия кръстоносен поход бил чувствителен, а интересът на новите кръстоносци твърде симптоматично и естествено се пренасочил към алтернативните извори и съкровищници на реликви в християнския Изток като о-в Кипър и Византия. Кражбата, ловът и пренасянето на реликви от Ориента съпътствало кръстоносното движение още от неговата зора, но последвалото завоевание на Константинопол и Романия от армиите на Четвъртия кръстоносен поход се превърнало в най-грандиозната и мащабна проява на „furtum sacrum” в цялата история на кръстоносните експедиции в Източното Средиземноморие. И ако през XII в. престижният образ на завръщащия със свещени съкровища от освободения Йерусалим кръстоносец бил утвърден на Запад, то след превземането на Константинопол „свещената кражба” и пренасянето на реликви от Романия вече било възприемано като достойна и приемлива компенсация за неизпълнения кръстоносен обет и дълг към Светите земи.

Продължителното и систематично разграбване и раздаване на свещените съкровища на Романия, Сирия и Палестина в крайна сметка довело до изчерпването на ресурсите на свещената съкровищница на християнския Ориент, което въпреки отчаяните и героични усилия на последните кръстоносци през XIII в. предизвикало отлива на поклонничеството към Утремер и постепенното замиране на кръстоносното движение в, които пък довели до залаза и гибелта на Константинополската латинска империя и франкските държавици в Светите земи. Образно

казано франките сами прегризали и изляли корените на чудесното плодносно дърво, което първите кръстоносци били посадили и напоили с кръвта си сред пустините на Утремер.

Прекомерният износ на реликви от франкските колонии в Леванта в Западна Европа по време на кръстоносните походи наподобявал износа на злато от Новия свят към Стария континент след откриването на Америка. Подобно на треската за индианско злато през XVI в. истерията по светините от Ориента предизвикала повишаване на търсенето на Запад, а с него и последвалото презадоволяване на „пазара“ на реликви в Европа, което в крайна сметка довело до дефлация на тяхната стойност. Същевременно потокът от светини от Изтока, който залял и наводнил Запада в епохата на кръстоносните походи създал добра почва за избуяването на порочните практики на злоупотреба, спекула, измама, фалшификация и търговия с „реликви“ от Светите земи и Романия. Не много по-различна била ситуацията на Изток, където в навечерието на кръстоносните походи измамите и фалшификациите с дублиращи се и размножаващи се реликви и мощи били достигнали чудовищни мащаби. Раждането на кръстоносното движение отворило нова глава в историята на лова на реликви. Още след края на Първия кръстоносен поход множество евангелски и старозаветни реликви и мощи от Ориента започнали да пристигат в Западна Европа заедно със завръщащите се ветерани от експедицията. Потокът от източни светини, който започнал да залива латинския свят в началото на XII в. и масовата истерия която предизвикал дали повод за процъфтяването на редица крайни проявления на култа към реликвите. Множеството безскрупулни светотатства, фалшификации, измами, злоупотреби и търговия със свети реликви и мощи, които се ширели в латинския свят дали повод за осъждането и заклеймяването на тези практики. Фрагментирането на придобитите от кръстоносците реликви и мощи от Светите земи и Романия и разпръскването им из различни краища на латинския свят задълбочило още повече тези процеси и явления, които стояли в основата на размножаването на главите на Св. Йоан Кръстител, Св. апостол Яков, Св. първомъченик Стефан и Св. великомъченик Георги, телата на Св. Николай Чудотворец и Св. Теодор Стратилат и прочее дублиращи се и многократно мултиплициращи се светини, донесени от Ориента. То обяснява и размножаването на реликвите на Господните Страсти и Богородичните светини, което пораждало скептицизъм у някои съвременници, които открито започнали да поставят въпроса за съмнението в автентичността на някои от най-емблематичните християнски светини. Процъфтяващата в епохата на кръстоносните походи практика на търговия, измами и фалшификации с реликви и мощи от Светите земи и Романия предизвикали появата на все по-странни „светини“ в латинския Запад като стъкленици с Христови сълзи и с Господния дъх, пъпа, къдриците и зъб от Младенеца, млякото на Богородица, меч и щита на Архангел Михаил, с които той сразил Сатаната, копието, с което Св. Георги убил змея и пр. Прекомерните спекулации предизвикали необходимостта от верифициране на донесаните от Ориента реликви и налагането

на строги мерки и правила от страна на Църквата. Процесът на комерсиализация на култа към реликвите и

практиките на безскрупулна търговия, злоупотреби, измами и фалшификации със светини, които се развихрили в латинския свят през първите две десетилетия след края на Първия кръстоносен поход и създаването на франкските владения в Сирия и Палестина, предизвикали гнева и язвителната критика на част от монашеските среди в Запада.

Новата вълна от свещени съкровища от Ориента, която заляла Европа след завладяването на Константинопол и създаването на Латинската империя от пилигримите от Четвъртия кръстоносен поход предизвикала нов бум на търговията, спекулата и злоупотребата с реликвии, което още в края на първото десетилетие след прекратяването на експедицията на свой ред провокирало ново църковно движение за реформиране на култа към реликвите и пресичането на тези порочни практики, което кулминирало в решенията и разпоредбите на организираните от папа Инокентий III Четвърти Латерански събор в Рим в края на 1215 г.

Нуждата от верификация на донесените от кръстоносците и поклонниците реликви и мощи от Светите земи и Романия, както и нуждата от легализиране и оправдаване на акта на добиването и пренасянето им наложила необходимостта от създаването на специфична литературна традиция, която обединявала познатите житиенписни и историографски жанрове и представляла историята на светинята, причините, начините и обстоятелствата за тяхното придобиване, както и пренасянето и приемането ѝ в новата общност. Произведенията на тази традиция, известни като „*translatio*” (разказ за пренасяне на реликви и мощи) и „*furtum sacrum*” (разказ за „свещена кражба”) били създавани като самостоятелни разкази и трактати или като част от агиографски и епистолярни текстове и исторически хроники, и много често били представяни по време на ежегодното литургично честване на празника на пренасянето на съответната светиня. Често техни свидетели, автори, поръчители или патрони били самите кръстоносци и поклонници, които били придобили и пренесли светините. Вкарването на тези реални, поукрасени или напълно измислени истории в един традиционен литературен жанр, който обслужвал идеологическите и литургични нужди на църковната и светска власт в латинския Запад и Ориент, неминуемо ги подчинило на тенденциите на схематизация и стилизация, които се опирали на определена система от топоси. Разбира се тя не е строго установена и задължителна, но много често включва отделни топоси или комбинация от такива, които се отнасят до причините, начините и обстоятелствата на придобиване, пренасяне на светините и тяхното оправдаване. Повечето от тези истории ползват като модел първия известен разказ за търсенето, откриването и пренасянето на реликвите на Господните Страсти от Св. императрица Елена през IV в. Венецианските (и въобще италианските разкази), които оформят собствена специфична поджанрова традиция, пък използват като матрица историята за кражбата

и пренасянето тялото на Св. апостол и евангелист Марк от Египет във Венеция през 827 г., която изобщо се явява основополагаща за идеологията на Венецианската република. Представените начини за придобиване на свещени съкровища са основно няколко: военна плячка от врага, дарение, награда за служба, конфискация, покупка (при продажба), откупуване (при залагане), (пре)откриване („*inventio*”) и „свещена кражба”, която можела да включва елементи на насилие и принуда в името на свящото дело. Героите на всички тези разкази са винаги пряко или косвено свързани с кръстоносните походи и поклонническото движение или с новосъздадените франкски държави в Ориента и поставено в този контекст тяхното дело се схващало като изначално свято. Действието винаги се развива в Източното Средиземноморие (Светите земи или Романия), а негова сцена в голяма част от случаите е чуждата конфесионална среда (православна или мюсюлманска), която заради завоеванията и поругаванията на иноверците или заради безчестието и греховете на местните християни е напусната или лишена от Божествената благодат и закрилата на местните светци и патрони, чието пренасяне в нова среда (в латинския свят), където щели да бъдат почитани по-достойно, отдадено и правилно, била оправдавана по такъв начин още с представянето на тези обстоятелства. Тайният характер, съзаклятието, измамата, насилието и принудата при „свещената кражба”, често извършвана под прикритието на нощта, са други типични елементи от тази традиция. Друг характерен топос са виденията, явяванията и чудесната намеса на Христос, Богородица, отделни апостоли, светци и мъртви кръстоносци, които заявявали волята си свещените съкровища да бъдат открити и пренесени и давали конкретни напътствия и инструкции за мястото и начина на намирането и сетнешното им съхранение. Инвокирането, омилютивяването и приканването на светеца да одобри и подпомогне „свещената кражба” и пренасянето на мощите му чрез молитвени обръщения и призиви е друг такъв топос. Чудесата, които съпътствали откриването, кражбата и пренасянето на светините били друг типичен елемент от тази традиция и също включвали множество топоси като: преодоляването на трудностите при идентифицирането на гробницата или мястото, където се съхранявали реликвите и при самото домогване до тях; нетленността на откритите мощи и разнасянето на характерни благовонни аромати и ярка светлина от тях, които издавали одобрението и подкрепата на съответния светец; вторичните явявания на самите светци, които потвърждавали автентичността на похитените мощи или изисквали неделимостта им, а понякога предупреждавали и наказвали недостойните, безчестни и немърливи изпълнители на тяхната воля; чудесата, които се проявявали при укриването на задигнатите реликви (ароматни благовония, светлини, явявания на ангели); чудодейното избягване или преодоляване на смъртни опасности при пренасянето на светините по море и суша (морските бури, засадите на врагове, пирати и планински разбойници) чрез застъпничеството на светеца и неговите мощи, които повторно били призовавани на помощ при тези прекеждия; чудесата, които последвали при тържественото посрещане и приемане на свещените съкровища в новата общност (въдворяването на мир и политическо, социално, икономическо и духовно благоденствие и просперитет в

страната; изцвяванията на болни, хроми, сакати, обсебени от демони и пр.); измолването на чудеса чрез светините при природни бедствия и напасти; преодоляването на огнена ордалия и оцеляването на светините в пламъците (при съдебно изпитание за доказване достоверността на светините или при пожар в новата църква/катедра, където били положени след пренасянето). Всички тези чудеса и свръхестествени намеси, чрез които се проявявала и потвърждавала Божествената воля и одобрението на светците за пренасянето на светините, се превръщали в основен механизъм за оправдаването и легитимирането на „свещеното светотатство“, верифицирането на тяхната автентичност и отхвърлянето на фалшивите, мними и дублиращи се реликви и мощи.

Тъкмо чудесата, извършвани в новите общности от пренесените като дар, покупка, трофей или плячка от Ориента светини спомагали за утвърждаването на техния авторитет, роля, значение и място в новия различен културен контекст, понеже, въпреки всеобщата популярност на част от тях, на практика било невъзможно с пренасянето им от една общност и културна среда в друга, същевременно те да запазят функциите, значението и стойността, които имали преди това сред източните християни и ориентализираните франки в Светите земи и Романия. Скоро култът към мощите на някои допреди това напълно непознати източни светци станал толкова популярен, че засенчил авторитета на редица утвърдени западни светини. Пренесените от Ориента свещени съкровища наложили популярността на евангелските и старозаветни реликви над тази на широко почитаните дотогава мощи на западни латински светци и спомогнали за бързото създаване, утвърждаване и издигане на множество нови поклоннически центрове в Западна Европа, които станали средище на новите култове. Донесените от Източното Средиземноморие християнски светини оказали съществено влияние върху процесите на формиране на тези нови поклоннически центрове, а огромните приходи от даренията на постоянния поток от поклонници и от организираните около тези средища ежегодни панаири спомогнали за развитието на местната инфраструктура и икономика. Ориенталските реликви повлияли значително и върху сакралното западноевропейско изкуство и архитектура през XII-XIII в., заемайки и пренасяйки определени модели и форми от Византия и Светите земи в естетиката на Романския и Готически стил. Несъмнено било въздействието на култа към свещените съкровища от Изтока и върху формирането и разцвета на рицарската идеология и куртоазната култура и литература в Западна Европа в епохата на кръстоносните походи. Темата за рицарското странстване и търсенето на окултни реликви намерил отражение в появилите се на границата между XII и XIII в. романи за Светия Граал. При все това идеалният образ на посветилия се на търсенето на Господната реликва странстващ рицар се различавал твърде много от историческия образ на „светите крадци“ и ловците на реликви от кръстоносните походи, описани от съвременниците.

Същевременно самите кръстоносци приживе и след смъртта си дали началото на нови култове. По ирония на съдбата самите тези ревностни пазители, ловци и колекционери на свети реликви и мощи, на свой ред се превръщали не само в герои на кръстоносния поход, но и в негови свети мъченици, преклонението пред чиито свети гробове и чудотворни останки положили началото на нови култове на Балканите, в Източното Средиземноморие и Западна Европа.

Двувековното интензивно и систематично експлоатиране, ограбване, фрагментиране, раздаване, изнасяне и унищожаване на реликвите и мощите на Светите земи и Романия, в което активно участвали кръстоносците и поклонниците от Запада, франкските колонисти от Ориента, религиозните и духовно-рицарските ордени, италианските морски републики, мюсюлманите и източните християни, в крайна сметка довело до изчерпването на огромна част от свещените ресурси на Латинския Ориент, докато същевременно трансферът на светини от Изтока постепенно превръщал латинския Запад в новата Обетована земя. Систематичното пренасяне на духовните съкровища на Ориента в Европа, където реликвите на свещената история на Християнството намерили нов и значително по-безопасен и достъпен дом, заедно със загубата и невъзможността за възвръщането на Йерусалим и военните неуспехи и разочарования на кръстоносните походи през XIII в., били сред факторите и причините, които довели до отлива на поклонничеството към Утремер, замирането на кръстоносното движение и залеза на франкските владения в Светите земи.

Кръстоносните походи и досегът до Светите земи и техните свещени евангелски и старозаветни съкровища давали уникална възможност на участниците в това движение да се докоснат до живата сакрална история на Християнството. В този смисъл кръстоносният поход бил своеобразно поклонническо пътуване в свещеното време и пространство за средновековните християни от Запада, което им давало шанса да съпреживеят лично контакта с библейските места и събития. Убеждението на кръстоносците, че са проводници и изпълнители на Божията воля и провидение поставяло тяхната мисия в един осъзнат свръхестествен контекст, в който границите между профанното и сакралното, конвенционалното и чудесното се размивали. Те били новите израилтяни, които странствали из пустините на Сирия и Палестина, предвождани от свещените реликви на Господното Копие и Честния Кръст (Кивота на Новия Завет), воювали за своя нов Йерусалим и посрещали с радост ореола на свято мъченичество. Като последователи и наследници на делото на светите византийски императори те преоткрили и възвърнали Свещения град и реликвите на Спасението отново в ръцете на християните, превръщайки се по такъв начин в новия призван и легитимен защитник на Светите земи и Божи Гроб и в пазител на техните духовни съкровища.

Библиография (съкращения, извори и изследвания):

В приложените списъци на изворите и научната литература са посочени по-често цитираните издания: от изворите - 143 и от научната литература - 262.

Приложения: 214 чернобели илюстрации с коментари към тях.

Именен показалец

РЕЗЮМЕ

Български фолклорни реликти от времето на Четвъртия кръстоносен поход и франгократията в Северозападна Тракия

Калин Йорданов

Йорданов К. / Yordanov K.. Български фолклорни реликти от времето на Четвъртия кръстоносен поход и франгократията в Северозападна Тракия. [Bulgarian Folklore Relicts From the Time of the Fourth Crusade and the Frankokratia in North-Western Thrace]. Известия на Националния исторически музей [Proceedings of the National Museum of History], XXXII, Национален исторически музей - София. Издателство "Уникарт", София, 2020, ISSN:1311-5219, с. 355-373.

Периодът на установената вследствие на завоеванията на Четвъртия кръстоносен поход окупационна латинска власт върху част от земите на бившата Византийска империя на Балканите, в Егея и Мала Азия е известен като „франгократия” или „латинократия” (управление или господство на франките/латините). Една от новосъздадените през 1204 г. латински сеньории на Балканския полуостров било Филипополското дукство. То било формирано върху територията на старата византийската тема Филипопол в западната част на Горнотракийската низина и по северните склонове на Централните Родопи. С кратко прекъсване (1206-1208 г.), установената като резултат от Четвъртия кръстоносен поход латинската власт над Северозападна Тракия просъществувала около четвърт век, преди Филипополското дукство да бъде окончателно погълнато от възмогналото се Българско царство след битката при Клокотница (1230 г.).

Въпреки мимолетната си история, тази малка погранична кръстоносна сеньория,

превърнала се в контактна зона с българското царство, както и нейните чуждоземни господари, все пак успели да оставят ярък отпечатък върху колективната историческа памет на българите. Изглежда, че споменът за тях бил достатъчно силен и устойчив, за да остави трайни следи и отражения във фолклора, езика и изкуството ни. И макар и търсенето на реликти от спомена за Филипополското дукство в българския фолклор да страда от липсата на категоричност и фактологична конкретика, заради в голяма степен условния и абстрактен характер на етнографските извори, все пак те допълват информацията от историческите наративни извори и археологическите свидетелства. По такъв начин те спомагат за създаването на една по-пълнокръвна и жива представа за времето на франгократията и българо-латинските отношения през този слабо познат, но изключително интересен период от миналото на нашите земи, като донякъде осветяват и запълват празнините от документалните източници. Разглежданите старинни предания и епични песни от юнашкия фолклор от региона на Родопите и Софийското поле не са били изследвани задълбочено и анализирани подробно в този контекст досега.

РЕЗЮМЕ

Едно отражение от Четвъртия кръстоносен поход в стенописите на Боянската църква (1258/1259 г.)

Калин Йорданов

Йорданов К. Едно отражение от Четвъртия кръстоносен поход в стенописите на Боянската църква (1258/1259 г.). Годишник на Софийския университет "Св. Климент Охридски". Център за славяно-византийски проучвания "Проф. Иван Дуйчев", 100 (19), Университетско издателство "Св. Климент Охридски", 2019, ISSN:1311-784X, с. 48-67.

Като продължение на наблюденията на Грабар върху латинските отражения и влияния в иконографията на някои от стенописите в Боянската църква, изследването разглежда по-конкретно влиянието на Четвъртия кръстоносен поход, във връзка със сцената на „Чудото в морето“ от житийния цикъл на Св. Никола от Мира в Боянската църква. Изобразяването на тази конкретна сцена е много характерно за византийската и балканската средновековна иконография. Онова, което обаче отличава Боянското морско чудо от канона на средновековното православно изкуство, са детайлите на изображението, които нямат аналог в съвременната византийска и балканска иконография. Тези уникални детайли, които същевременно намират преки аналози в западноевропейските наративни и иконографски източници от същата епоха са ясно

свидетелство за определено латинско художествено влияние. Същевременно те разкриват един жив образ на франките, дошли с Четвъртия кръстоносен поход на Балканите в началото на 13-ти век и завоювали Тракия, Македония, Тесалия, Атика, Пелопонес и Егейските острови, и установили пълен контрол над водите на Адриатическо и Егейско море и части от Западното Черноморие по това време. Образ, който в продължение на половин век изглежда бил оставил достатъчно дълбок отпечатък в колективното съзнание и в колективната памет на православно балканско и в частност българско население, за да бъде възпроизведен така ясно и разпознаваемо, и по толкова исторически коректен и автентичен начин. Очевидна реминисценция, която отразява спомена за Четвъртия кръстоносен поход и за отношенията между българските владетели на Средецката област и техните непосредствени съседи от Латинската империя - дуковете на Филипопол от първата четвърт на XIII век, които изглежда са отразени не само в местната епична фолклорна традиция, но и в паметници на българското средновековно изкуство като стенописите на Боянската църква. Концентрацията на такива ярки и наситени спомени за латините от Филиполското дукство в арела на Софийското поле едва ли е случаен. Констатирането ѝ във фолклора и изкуството на българите от тази област е явен знак и косвено свидетелство за непосредствени, интензивни и продължителни отношения между два различни свята в една погранична контактна зона, които достигналите до нас наративни свидетелства от епохата са осветили твърде бегло и косвено или пък изобщо не са отразили.

РЕЗЮМЕ

Енигматичната колекция от константинополски реликви

на Робер дьо Клари

Калин Йорданов

Йорданов, К.. Енигматичната колекция от константинополски реликви на Робер дьо Клари. *Vulgaria Mediaevalis*, 9, 1, Фондация "Българско историческо наследство", 2018, ISSN:1314-2941, с. 433-438.

Необходимостта от верификация на донесените от кръстоносците и поклонниците реликви и мощи от Светите земи и Романия (Византийската/Латинската империя), както и нуждата от легализиране и оправдаване на акта на добиването и пренасянето им,

довели до появата и развитието през Зрялото средновековие на една специфична литературна традиция, чиято основна задача била да потвърди и докаже автентичността на реликвите като оправдае и легитимира тяхното придобиване и пренасяне. Тази традиция обединявала познатите житиеписни и историографски жанрове, представяйки историята и произхода на светините, причините, начините и обстоятелствата за тяхното добиване, както и тези за пренасянето и приемането им в новата конфесионална общност. Произведенията на тази литературна традиция, известни като „translatio” (разказ за пренасяне на реликви и мощи) и „furtum sacrum” (разказ за „свещена кражба”) били създавани като самостоятелни разкази и трактати или като част от агиографски и епистоларни текстове и исторически хроники.

Като допълнение към една вече публикувана статия, настоящото изследване предполага, че случаят с хрониката на Робер дьо Клари за Четвъртия кръстоносен поход и поводът за нейното създаване може да се тълкуват като опит за оправдание на укритата „свещена кражба“ ("furtum sacrum") на този кръстоносец и историк, извършена по време на или след завладяването на Константинопол през 1204 г. Тъкмо в тази връзка новата статията разглежда произхода на любопитната колекция от реликви на Робер дьо Клари, рицар-кръстоносец от Пикардия и летописец на Четвъртия кръстоносен поход, която той донася от Византия в Корби в Пикардия след превземането на Константинопол през 1204 г.

РЕЗЮМЕ

Поклонници, кръстоносци и ловци на реликви: от „свещената кражба” и фалшификацията на мощи до търсенето на Граала

Калин Йорданов

Йорданов, К. Поклонници, кръстоносци и ловци на реликви: от „свещената кражба” и фалшификацията на мощи до търсенето на Граала. Християнство и култура, 3 (130), Фондация „Комунитас”, 2018, ISSN:ISSN 1311 – 9761, с. 105-121.

Култът към християнските реликви имал важно значение за историята на поклонническото движение, кръстоносните походи и Латинския Ориент в периода XI-XIII в. Раждането на кръстоносното движение отворило нова глава в историята на лова на реликви. Още след края на Първия кръстоносен поход множество евангелски и старозаветни реликви и мощи от Ориента започнали да пристигат в Западна Европа заедно със завръщащите се ветерани от експедицията. Потокът от източни светини, който започнал да залива латинския свят в началото на XII в. и масовата истерия която предизвикал, дали повод за процъфтяването на редица крайни проявления на култа към реликвите. Скандалният феномен на дублиращите се и множаци се мощи добил чудовищни размери в епохата на Кръстоносните походи, благодарение на практиката на „свещената кражба” и лова на реликви, които благоприятствали заливането на европейския и средиземноморски „черен пазар” със светини от Ориента и избуяването на една груба меркантилност и спекула с тях. Ширещата се спекула с мултиплициращи се реликви повдигало въпроси сред вярващите и резонно пораждало подозрение и скептицизъм у някои съвременници. Въпросът за съмнителната автентичност на някои от най-емблематичните християнски светини, които паралелно се пазели и почитали в Сирия, Палестина, Егея, Романия и Западна Европа започнал да бъде поставян все по открито. Прекомерните спекулации и грубата меркантилност предизвикали необходимостта от верифициране на донасяните от Ориента реликви и налагането на строги мерки и правила от страна на Църквата. Процесът на комерсиализация на култа към реликвите и практиките на светотатство, безскрупулна търговия, злоупотреби, измами и фалшификации със светини, които се развихрили в латинския свят през първите две десетилетия след края на Първия кръстоносен поход и създаването на франкските владения в Сирия и Палестина, предизвикали гнева и язвителната критика на част от монашеските среди в Запада.

Нуждата от верификация на донесените от кръстоносците и поклонниците реликви и мощи от Светите земи и Романия, както и нуждата от легализиране и оправдаване на акта на добиването и пренасянето им наложила необходимостта от издаването на специални свидетелства и сертификати за произход и автентичност, както и свикването на църковни комисии, които оценявали достоверността на светините и разказите за тяхното пренасяне. В някои случаи се налагло дори изпращането на специални мисии в Ориента, чиято задача била да съберат допълнителна информация и да верифицират автентичността на някои от вече пренесените на Запад свещени съкровища. Всички тези обстоятелства довели до появата и развитието на една специфична литературна традиция, чиято основна задача била да потвърди и докаже автентичността на реликвите като оправдае и легитимира тяхното придобиване и пренасяне. Тази традиция обединявала познатите житиеписни и историографски жанрове, представяйки историята и произхода на светините, причините, начините и обстоятелствата за тяхното добиване, както и тези за пренасянето и приемането им в новата професионална общност.

Произведенията на тази литературна традиция, известни като „translatio” (разказ за пренасяне на реликви и мощи) и „furtum sacrum” (разказ за „свещена кражба”) били създавани като самостоятелни разкази и трактати или като част от агиографски и епистоларни текстове и исторически хроники.

Представата за завръщания със свещени съкровища от Изтока кръстоносец била дотолкова дълбоко навлязла в масовото съзнание на западноевропейското общество, че изкуството, литературата и фолклора на Запада, задълго свързали Кръстоносните походи и поклонничеството с романтичните легенди за търсенето на древни и тайнствени реликви. Несъмнено било въздействието на култа към свещените съкровища от Ориента върху формирането и разцвета на рицарската идеология и куртоазната култура и литература в Западна Европа в епохата на Кръстоносните походи. Темата за рицарското странстване и търсенето на окултни реликви намерил отражение в появилите се на границата между XII в. и XIII в. романи за Светия Граал. При все очевидните връзки между Романите за Граала и Кръстоносните походи, идеалният образ на посветилия се на търсенето на Светия Граал странстващ рицар се различавал твърде много от историческия образ на същинските търсачи, ловци и похитители на реликви – „светите крадци” от кръстоносните експедиции в Ориента, описани от техните съвременници Раул от Каен, Цербанус Цербани, Никита Хониат, Гюнтер от Перис, Радулф от Когишуъл, Ибн ал-Атир, Ростан от Ключи и пр.

РЕЗЮМЕ

Загадъчната колекция от константинополски реликви на Робер дьо Клари

Калин Йорданов

Йорданов, К.. Загадъчната колекция от константинополски реликви на Робер дьо Клари. *Mediaevalia*, 8, 2016, ISSN:1314-2755, с. 46-52.

Статията поставя проблема за произхода на любопитната колекция от реликви на Робер дьо Клари, известният рицар-кръстоносец от Пикардия и летописец на Четвъртия кръстоносен поход, която той пренася в родината си от Византия след превземането на Константинопол през 1204 г. През 1213 г. той дарява 54 константинополски реликви на църквата "Св. Петър" в бенедиктинското абатство в Корби в Пикардия. Осемгодишната разлика между времето на завръщането му от Ориента (преди април 1205 г.) и датата на дарението от константинополски светини в Корби, както и изненадващото мълчание на

Робер дьо Клари по въпроса и липсата на информация относно обстоятелствата по придобиването на реликвите в иначе доста подробната му и изобилстваща от детайли хроника, вероятно подсказват и насочват към разкажанието и нечистата съвест на рицаря кръстоносец и историк, който изглежда е отнесъл тайната на мистериозната си колекция от византийски реликви в гроба през 1216 г.

РЕЗЮМЕ

Портрет на една знатна дама от българо-франкски произход (Опит за идентификация на ктиторицата на Боянската църква)

Калин Йорданов

Йорданов, К.. Портрет на една знатна дама от българо-франкски произход (Опит за идентификация на ктиторицата на Боянската църква). Късносредновековните Балкани. Сборник в чест на доц. д-р Снежанка Ракова., Университетско издателство на Югозападния университет "Неофит Рилски", 2022 (под печат).

Почти цяло столетие загадъчният произход на ктиторите на Боянската църква продължава да занимава изследователите и въпреки многото просопографски опити и някои приноси за осветяването му, въпросът остава все така неизяснен и открит. И докато на базата на оскъдната информация от ктиторския надпис от 1258/1259 г., за произхода на севастократор Калоян все пак бяха изведени някои резонни хипотези, то за потеклото на съпругата му севастократорица Десислава до момента са изказани само някои бегли догадки и предположения, които я свързват най-вече със сръбската владетелска династия на Неманичите. Съзнавайки, че без откриването и привличането на нови извори всеки опит за осветяване на потеклото на енигматичната знатна ктиторица на Боянската църква е обречен да остане до голяма степен в полето на спекулацията като поредна страница от корпуса на боянските легенди, авторът на настоящия опит за идентификация на севастократорица Десислава си поставя за цел да хвърли повече светлина върху проблема като даде нова и изненадваща посока на досегашните търсения, предлагайки хипотеза, която може да бъде ключ към разгадаването на енигмата на благородната ктиторица на Боянската църква. Предложената идентификация разпознава знатната ктиторицата на Боянската църква севастократорица Десислава като неизвестно досега от историческите извори дете от първия брак на деспот Алексей Слав с дъщерята на латинския император Анри.

РЕЗЮМЕ

„Франкски“ герб от фамилната гробница в манастира

„Св. Богородица Пантанаса“ в Мелник

Калин Йорданов

Йорданов, К.. "Франкски" герб от фамилната гробница в манастира "Св. Богородица Пантанаса" в Мелник. *Bulgaria Mediaevalis*, 11, Bulgarian Historical Heritage Foundtion, 2021, ISSN:1314-2941, с. 195-235.

Присъствието на хералдически сграфито керамичен съд с изображение на триъгълен рицарски щит с герб във фамилната ктиторска гробница в параклиса „Св. Троица“ на владетелския манастир „Св. Богородица Пантанаса“ в Мелник е забележително и повдига редица важни въпроси. Многобройните аналози и паралели на подобни гербови изображения върху хералдическа подглазурна сграфито керамика, появила се през XIII в., в епохата на кръстоносните походи в латинските владения из Близкия Изток, Източното Средиземноморие и на Балканите (в земите на Йерусалимското кралство, Антиохийския принципат, Кипърското кралство, Морейския (Ахейски) принципат, генуезките колонии по Йонийското крайбрежие на Мала Азия и владенията на Хохенщауфените и Анжуйците в Южна Италия), и станала особено популярна в Западна Европа през XIV–XVI в., не оставят място за съмнение в хералдическия характер изображението върху сграфито чашата от Мелник. Археологическият контекст на находката, използвана като инвентар в един от гробовете на фамилната ктиторска гробница при владетелския манастир „Св. Богородица Пантанаса“ в Мелник, и още повече идентификацията на погребаните покойници със самия Алексей Слав и семейството му, поставят и резонния въпрос за символиката, произхода и връзката на разглеждания „франкски“ герб с фамилията и владенията на същия деспот, който изглежда е един от първите балкано-византийски аристократи, приели латински сюзеренитет и преминали през рицарска инициация, и несъмнено първия и вероятно единствен български владетел от тази епоха, посветен в рицарство и сдобил се с личен, фамилен (родов) и сеньориален герб, благодарение на инвеститурата си като васал и зет на латинския император в Константинопол.

Във всеки случай, наличието на хералдическа подглазурна сграфито керамика в контактна зона като Мелник е изключително интересен факт, който поставя проблема за

влиятието и проникването на западноевропейските феодални традиции, рицарската символика и куртоазната култура в двора на латинския васал деспот Алексей Слав, и предлага нови перспективи към българо-франкските отношения през първата третина на XIII в.

РЕЗЮМЕ

Случаят „*S., princeps Philippensis*“: две новооткрити писма на папа Хонорий III от 1217 и 1218 г. като извор за отношенията между Алексей Слав и латините

Калин Йорданов

Йорданов, К. Случаят „*S., princeps Philippensis*“: две новооткрити писма на папа Хонорий III от 1217 и 1218 г. като извор за отношенията между Алексей Слав и латините. *Bulgaria Mediaevalis*, 8, Bulgarian Historical Heritage Foundtion, 2017, ISSN:1314-2941, с. 173-218.

Студията представя за пръв път и подлага на обстоен анализ два неизвестни досега в българската историография исторически документа от канцеларията на папа Хонорий III. Те представляват важен и ценен извор за българо-латинските отношения от първата четвърт на XIII в., както и за отношенията между католическите църковни прелати и светските феодали в Латинска Романия по това време. Тези нови извори хвърлят нова светлина върху историята на Филипополското дукство, региона на Северозападна Тракия, Родопите и Източна Македония, както и върху личността на самостоятелния български владетел и латински васал деспот Алексей Слав. Сравнителният анализ на информацията от тези документи и от познатите наративни източници разкрива Алексей Слав не само като владетел на Родопите и Източна Македония, но и като легитимен господар на Филипополската област под франкски сюзеренитет, която получил чрез феодалната си инвеститура като васал и зет на константинополския император Анри дьо Ено. Изглежда че като такъв той управлявал обширното си трисъставно автономно териториално владение с титлата „принц на Филипопол“. По отношение на властта над Филипополската област, която деспотът получил като фиеф под формата на зестра от своя сюзерен и тъст Анри дьо Ено, като

имперски васал и служител Алексей Слав се явявал приемник както на Иванко-Алексий, така и на Рение дьо Три, но също така и предшественик на Жерар дьо Стрьом. Това означава, че на практика между 1208 г. и 1218 г. Алексей Слав е бил вторият легитимен владетел на Филипополското дукство след Рение дьо Три и преди Жерар дьо Стрьом.

Същевременно тези новооткрити източници осветляват един от най-интересните и преломни периоди от политическата дейност на деспот Алексей Слав, разкривайки конкретните обстоятелства, довели до откъсването му от орбитата на Латинската империя, на която той продължително време бил лоялен васал, както и до политическата му преориентация като съюзник на епирския владетел Теодор Комнин, напускането на Цепена и окончателното превръщане на Мелник в негова нова столица, като освен това запълват някои съществени празноти от неговата политическа биография.

РЕЗЮМЕ

Новите свети мъченици: култът към светците, блажените и мъчениците на кръстоносното движение от XI-XIII век

Калин Йорданов

Йорданов, К. Новите свети мъченици: култът към светците, блажените и мъчениците на кръстоносното движение от XI-XIII в.. QUOD DEUS VULT. Сборник в чест на проф. дин Красимира Гагова, *Mediaevalia*, 2013, ISSN:1314-2755, с. 227-255.

Доктрината на „свещената война“ и невероятните изпитания на първите кръстоносци в Светите земи през XI в. родили традицията и легендата на светото мъченичество на въоръжените пилигрими, която кръстоносната идеология и пропаганда през XII и XIII в. подела и развила като специфичен култ в религиозния живот на Латинския Ориент и Латинския Запад. На свой ред латинската историография и агиография вложили този култ в един специфичен мартирологичен литературен поджанр, опиращ се на определени, характерни топоси. Кръстоносците били новите израилтяни, които странствали из пустините на Сирия и Палестина, предвождани от своите свещени реликви, воювали за своя нов Йерусалим и посрещали с радост ореола на свято мъченичество заради Христа, а техните лобни места и свети останки произвеждали чудеса, които привличали почитта на местните християни и мюсюлмани. Така кръстоносното движение от XI-XIII в. създало една нова мистична християнска традиция, оставяйки своите свети мъченици и давайки начало на нови култове. По ирония на съдбата кръстоносците – ревностни пазители, ловци, похитители и колекционери на християнски реликви и мощи от Светите земи и Романия, чрез

саможертвата си на свой ред се превръщали не само в герои на кръстоносния поход, но и в негови свети мъченици, преклонението пред чиито свети гробове и чудотворни мощи положили началото на нови култове на Балканите, в Източното Средиземноморие и Западна Европа. Някои от тези култове били мимолетни, други надживели епохата на кръстоносните походи и оцелели до късното средновековие, докато трети са живи и до днес.

РЕЗЮМЕ

Нов поглед към битката при Адрианопол (Военният ресурс на ранната Латинска империя и кампанията от април 1205 г.)

Калин Йорданов

Йорданов, К. Нов поглед към битката при Адрианопол (Военният ресурс на ранната Латинска империя и кампанията от април 1205 г.). *Mediaevalia*, 2, Катедра по "Стара история, тракология и средновековна история" в ИФ на СУ "Св. Климент Охридски", 2011, ISSN:1314-2755, с. 106-148.

Битката при Адрианопол от 14 април 1205 година отдавна привлича вниманието на медиевистите и военните историци и е подробно описана и анализирана в българската историография. Традиционно сражението при Адрианопол е представяно в българската историография като знаме на българската средновековна бойна слава, а победата на цар Калоян (1197-1207) над кръстоносците – като доказателство за категоричното превъзходство на българското оръжие над латинските „танкове на средновековието” . Подчинени на историографската инерция популярни клишета, като тези за погубването на „цвета на западноевропейското/латинското рицарство” от българите и нанасянето при Адрианопол на „смъртоносен удар” върху новосъздадената Латинска империя, трайно са се наложили в националното ни самосъзнание и са добили широка общественост у нас чрез учебната и художествената литература, кинематографията и медиите.

Несъмнено това е една от най-добрите страници в българската средновековна военна история и победа на цар Калоян, който в тази битка се проявява като изключителен стратег и тактик, е безспорна. Дали обаче, при все това, проблемът за

значението, мащабите, резултатите и последиците от това сражение не се преекспонира твърде емоционално и тенденциозно в българската историография? И дали, ако фактите от изворите бъдат преразгледани, конкретните обстоятелства и историческата действителност около тази битка не биха се оказали доста по-различни, отколкото всъщност традиционно се представят?

Настоящото изследване си поставя за цел, ако не да отговори изчерпателно на тези въпроси, то поне да предизвика интерес към необходимостта от една нова преоценка на събитията, разтърсили Балканите в началото на XIII в. Същевременно един подобен опит е свързан и с крайно необходимата ревизия на традиционните в българската историография представи за числеността на армиите на Четвъртия кръстоносен поход, за военния ресурс и потенциал на ранната Латинска империя и организацията и състава на нейните войски, както и за продължилата близо десетилетие българо-латинска война, започнала тъкмо с кампанията от пролетта на 1205 г. и известната битка при Адрианопол.

РЕЗЮМЕ

Поклонничеството, култът към реликвите и ловът на светини в навечерието на Първия кръстоносен поход

Калин Йорданов

Йорданов, К.. Поклонничеството, култът към реликвите и ловът на светини в навечерието на Първия кръстоносен поход.. *Mediaevalia*, I, 1, 2011, ISSN:1314-2755, с. 6-31.

В навечерието на Първия кръстоносен поход феноменът на култа към реликвите и свързаното с него поклонничество се били вкоренили дълбоко в християнския пиетет и традиции и се били превърнали в съществена част от живота, историята и политиката на обществата от християнския Изток и Запад като същевременно били и живата духовна връзка между тези два свята. Нещо повече, те били в основата на зараждащото се кръстоносно движение и създаването на Латинския Ориент. Така както поклонничеството до Компостела подбудило бургундците да основат Португалското графство, а норманското пилигримство до Монте Гаргано довело до създаването на

норманското кралство в Сицилия и Южна Италия, традицията на поклонничеството до Светите земи пък било в основата на зараждането на въоръженото поклонническо движение към Светите земи и създаването на кръстоносните държави в Източното Средиземноморие. Нещо повече, то позволило на Латинския Ориент да просъществува няколко столетия и да остави трайни следи в историята на този регион.

Мнозина от пилигримите желали да съхранят спомена за светото поклонничество, този съкровен момент от живота си, като отнесат обратно у дома разнообразни религиозни сувенири и парченца от реликви от Светите места. Особено ценен и желан спомен били частиците от Светия Господен Кръст, каменните парченца от Божи Гроб и Голгота или други сакрални места като това на Рождество Христово във Витлеем или Възнесение Господне в Йерусалим, както и светините, свързани с Богородица, късчетата от мощи на различни светци и пр. За манталитета на средновековния човек, тези поклоннически придобивки били оправдана необходимост, независимо от методите, средствата и механизмите за набавянето им. Съществували различни начини, по които пилигримите се домогвали до тези късчета святост, които сетне отнасяли в родните си земи. Най-популярните обаче си оставали покупката, размяната, дарът, «свещената кражба» и „изнамирането” на реликви и в това отношение XI-то столетие не правело изключение от практиката от предходните векове.

РЕЗЮМЕ

Венецианските „*furta sacra*“ и ловът на реликви в Романия (1204-1261)

Калин Йорданов

Йорданов, К. Венецианските „*furta sacra*“ и ловът на реликви в Романия (1204-1261). – В „Западната експанзия на Балканите: военномонашеските ордени и италианските морски републики XII-XV в.“, автори: Александър Николов, Владислав Иванов, Никола Дюлгеров, Симеон Хинковски, Калин Йорданов (Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. УХК „Алма Матер“, 2018, ISBN:978-954-07-5020-0, 36)с. 227-263.

Завоюването на Константинопол и византийските земи от армиите на Четвъртия кръстоносен поход се превърнало в най-грандиозната и мащабна проява на „*furtum sacrum*” („свещена кражба”) в цялата история на кръстоносното движение. Духовните съкровища на византийската столица – удивителните колекции от християнски реликви

и мощи, задигнати от нейните манастири, църкви и параклиси, били на практика най-скъпоценната част от плячката на завоевателите. В очите на съвременниците тя била много по-стойностна и ценна от всички материални богатства, придобити в ромейската столица. Редица исторически извори разкриват, че венецианците взели активно участие в лова на реликви и свети мощи из храмовете и манастирите на завладяната от кръстоносците византийска столица и с охота се впуснали в плякосването на константинополските църкви. Венецианците, които винаги се проявявали като страстни ловци и колекционери на християнски реликви от Източното Средиземноморие, не останали по-назад от фламандските, френски, ломбардски и германски пилигрими в кражбата и пренасянето на „свещената плячка“ от свещената война срещу Константинопол. И ако пикът на „furta sacra“ („свещени кражби“) сред редиците на последната група кръстоносци бил най-вече в първите пет години след завоеванието (1204-1209 г.), то поданиците на св. Марк от Серенисимата и от Венецианска Романия продължили да плякосват византийски светини десетилетия наред, чак до самия край на съществуването на Латинската империя (1204-1261 г.). За разлика от останалите кръстоносци, венецианският дож и венецианските патриции и клирици имали предимството да познават свещената топография на византийската столица, както и православните светци и мартирологии, и освен това могли да разчитат гръцките надписи по намерените при плякосването на града реликварии и мощехранителници, което им давало възможност да избират и селектират най-значимите светини от константинополските съкровища от мощи и реликви, които систематично отнасяли във Венеция.